

ויקיפדיה – אנציקלופדיה ללא סודות, האומנם?

אליעזר שופט

מבוא

כבר במאה ה-18 הכריזו דני דידרו וז'אן לה־רון ד'אלמבר, יוזמי "האנציקלופדיה הגדולה" הראשונה, כי מטרתה "איסוף הידע המפורזר על פני האדמה; הצגת המבנה הכללי שלו בפני בני זמננו; ומסירתו לאלו שיבואו אחרינו... על מנת שצאצאינו, בהיעשותם משכילים יותר, ייעשו בו בזמן מוסריים ומאושרים יותר; ועל מנת שלא נמות מבלי להיעשות ראויים להערכתו של המין האנושי."¹ חזון הנגשת המידע היה אז רחוק מלהתממש, אך כיום ויקיפדיה מיישמת אותו הלכה למעשה ויש בה, נכון לכתיבת המאמר (פברואר 2015), יותר מ-35 מיליון ערכים, מהם 166,101 בוויקיפדיה העברית, כולם נגישים וחופשיים לכול. ב-13 שנות קיומה נכתבו מאות מאמרים, תזות ומחקרים העוסקים בוויקיפדיה, בישראל ובעולם. אולם עדיין לא נכתב, ככל הנראה, מאמר ספציפי שדן בשקיפות שמייצרת ויקיפדיה,² האם זאת אכן אנציקלופדיה "ללא סודות"? כדי לענות על כך יש לבחון שתי מגמות הפוכות שקיימות בה: שקיפות מלאה בנוגע להליך שמביא לתוצר המוגמר (הערך במתכונתו הנוכחית), לעומת אנונימיות מלאה של הכותבים והעורכים, (הנקראים "ויקיפדים"), שרובם בוחרים בה. כיצד משפיעות שתי מגמות אלו, המייחדות את ויקיפדיה לעומת אנציקלופדיות אחרות, על היחס אליה? והאם הן משפיעות על צורת הכתיבה ועל תוכן הערכים?

עריכות שקופות

בכל אנציקלופדיה מסורתית מקבלים הקוראים רק את התוצר המוגמר, קרי הערך בגרסתו הסופית, ואינם יכולים לדעת מה נכתב בטיוטות, אילו שינויים נערכו בהן ולמה. מהם השיקולים שעמדו מאחורי הרחבת פרט מסוים וצמצום בעניין אחר, העדפת מונח אחד על משנהו – כל זה נעלם גמור עבור הקוראים. ויקיפדיה לעומת זאת יצרה תפנית של 180 מעלות, והמוטו שלה (הכלול בשמה "ויקי") הוא "מידע חופשי לכול". טיוטות הערכים כולן נגישות לקוראים. לכל שינוי גרסה מצורף הסבר מנמק על מהות השינוי. כך למשל בערך "ישראל" יש יותר מ-2,000 טיוטות שקדמו לגרסתו הנוכחית. מידע חשוב יותר, שחושף לקורא את כל השיקולים והוויכוחים שעמדו בבסיס כתיבת הערכים, הוא "דפי השיחה" של הערכים ונספחיהם. בראש כל ערך יש לשונית "שיחה", ולחיצה עליה מכניסה את הקורא היישר אל מאחורי הקלעים של ויקיפדיה.³

איך ספק כי עיון בדף השיחה מעשיר את המתעניינים. כאשר דנים אם נכון להעדיף מינוח מסוים על משנהו, שני הצדדים (שכל אחד מהם יכול לכלול ויקיפדים רבים) נותנים נימוקים בעלי משקל לכל עמדה, ולבסוף מתקבלת הכרעה ונכתבת בערך. קריאת הנימוקים, גם של החלטה שהתקבלה וגם של זאת שנדחתה, נותנת ממד עמוק ונכון יותר לנושא הערך. לקוראים יש גם האפשרות לבקש בדף השיחה הסבר לתוכן מסוים בערך, והמענה שיינתן להם יישאר שם תמיד, נגיש לכולם.⁴

עולה השאלה, האם מציאות זאת מחזקת את המהימנות של ויקיפדיה בעיני הקוראים או שמא דווקא מחלישה את אמינותה בציבור? מצד אחד, אפשר להיווכח ברצינות ובאחריות של כותבי הערכים ולעמוד על הנימוקים כבדי המשקל לכאן ולכאן בתהליך קבלת ההחלטות. מצד אחר, הקורא נחשף לעובדה שהדברים – הנכתבים בערך בתור אקסיומה – בעצם אינם מוחלטים, ולעתים יש ויכוחים מהותיים בין העורכים, אם נכונה היא הגרסה שנכתבה אחרונה או לא. האם הבנה זו מחזקת את הרצינות שמייחסים הקוראים לוויקיפדיה או מחלישה אותה? קשה לקבוע, אולם דומה שעצם הידיעה על נגישות "דפי השיחה" והיסטוריית הגרסאות, והפנמת הרעיון שמה שמוצג בערכים כאקסיומה אינו בהכרח תמיד אקסיומטי ותמיד יש מקום לחקר ולבדיקה, מחזקת את ההערכה לוויקיפדיה ולהתנהלותה. למרות הרגשות המעורבים באשר למהימנות הערכים התכנים, אפשר לומר בהחלטיות לזכותה של ויקיפדיה כי היא מעניקה תרומה חשובה לאנושות.

עורכים אנונימיים

לפעמים מי שיכולים לתרום לאנציקלופדיה מידיעותיהם, יימנעו מכך מפאת אי-נוחות כלשהי הכרוכה בחשיפה עצמית. על רקע זה, חשוב לאפשר לכותבים לשמור על אנונימיות מלאה, כך, יכול כותב לכתוב גם בנושאים טעונים ורגישים וגם בתחומים הנחשבים טאבו בקבוצות אוכלוסייה מסוימות, כמו נושאים דתיים, שואה, התמכרויות. מהבחינה הזאת יש לוויקיפדיה יתרון. ואם בכל דיון חשוב כזה יהיו מי שבחסות האנונימיות ישחררו מכבלי ה"טאבו" – כדי שיתקיים דיון פורה מעמיק ואיכותי, שיסחף גם אנונימיים אחרים לחשוב ולהחליט ללא דעות קדומות – יצאו הכול נשכרים משפע המידע.⁵

פועל יוצא מכך הוא, שכולם יכולים לכתוב כשווים בין שווים, בלא חשש שינוטרלו בשל זהותם, וללא בעיית "אד הומינם", העלולה לפגוע בדיון יעיל.

חשש ממשי מפני הטיות והשחתות של ערכים – התמודדות

ויקיפדיה היא כאמור מיזם חופשי פתוח, והמוטו שלה הוא שיתוף פעולה והירתמות מתוך רצון טוב של הכותבים והעורכים, אבל אליה וקוץ בה – בהיותה כה נגישה היא מן הסתם מזמינה לפתחה גם מטים – בעלי אינטרסים מסחריים, פוליטיים או אישיים, שמנצלים את האפשרות לערוך אנונימית כדי לקדם את ענייניהם על חשבון האמת האנציקלופדית, וגם משחיתים ("טרולים") המשבשים את הערכים בזדון, מוחקים מתוכם מידע אמין וחשוב או מטמיעים בהם תוך עריכה מידע שגוי, תמונות שאינן מתאימות או קללות וניבולי פה. הכול כדי להטעות קוראים, הכול מתוך ונדליזם לשמו ותו לא.

השחתות כאלו מתוקנות בדרך כלל בתוך דקות ספורות ולכן אינן גורמות נזק ממשי. לפעמים פשוט מדובר במעשה קונדס של מי שחמדו לצון, ושנים חולפות עד לחשיפת המתיחה, כך בפברואר 2004 נכתב בוויקיפדיה הפולנית ערך על הנריק בטוטה (Henryk Batuta), הערך כלל פרטים מלאים על חייו ופועלו של האיש, סוציאליסט מהפכני וקומוניסט, ואפילו תמונה של רחוב בוורשה הקרוי על שמו. אלא שהאיש אינו קיים, כך התברר רק אחרי שנתיים, וכל המידע בדוי.

מערכת ויקיפדיה היררכית, וכך בנוי המדרג: משתמש אנונימי, משתמש רשום חדש, משתמש רגיל, משתמש מוכר (כל עריכותיו מסומנות אוטומטית כ"בדוקות"), מנטר, מפעיל מערכת, ביוקרט. קהילת ויקיפדיה העברית, בדומה

לקהילות ויקיפדיה אחרות, יצרה מנגנון מקיף כדי למנוע שיבושי ערכים: כל עריכה של משתמש אנונימי, ושל משתמש רשום חדש – כפופה לביקורת של מנטר או מפעיל מערכת. עריכה החשודה כמזיקה, נמחקת מיד. כל משתמש הנמנה עם הוויקיפדים חברי המערכת שנתקל בעריכה כזאת, רשאי להסיר אותה. כשמתגלעים חילוקי דעות באשר לאמינות המידע או לתועלתו לערך, הוא מוסר עד לליבון הסוגיה בדיון בדף השיחה, שמסתיים בהסכמה בין המתדיינים או בהכרעה בעזרת הצבעה. כל קורא, לא רק ויקיפד, שנתקל במידע החשוד בעיניו כהשחתה, מוזמן לדווח עליו באמצעות לחצן "דיווח על טעות", שממוקם בתחתית כל ערך. בוויקיפדיה באנגלית אימצו כלל (שעדיין לא התקבל בוויקיפדיות בשפות אחרות), ולפיו בערכים נפיצים (כמו הערך Israel) עריכה של משתמש תוצג רק אחרי שמשתמש רשום נוסף אישר שהיא ראויה.

כאשר עריכה של אנונימי או משתמש חדש מתבררת כהשחתה, כתובת ה-IP שלו תיחסם לצמיתות מכתובה בוויקיפדיה או שתוגש נגדו תלונה רשמית במחלקת abuse אצל ספק האינטרנט שלו או במשטרה, מפני שהשחתת ערך היא עבירה פלילית לפי חוק המחשבים. עד כה הוגשו 39 תלונות רשמיות נגד משחיתים בוויקיפדיה העברית.

כאשר יש חשש מיוחד להשחתות בערך מסוים, למשל בערך "יצחק רבין", בתאריך הסמוך ליום הזיכרון, מופעלת במערכת הגנה המאפשרת רק למשתמש מוכר, מנטר, מפעיל מערכת וביוקרט – לבצע בו עריכות. אסור לחלוטין להשתמש בשני חשבונות כדי להטות דיונים או הצבעות. העבר מוכיח שניסיונות כאלה נחשפו במהרה על ידי קהילת הוויקיפדים כיוון שקשה עד בלתי-אפשרי להסוות לחלוטין סגנון כתיבה בוויקיפדיה. בדרך כלל בתקופת טרום-בחירות, עלולות להתנהל "תגרות בוץ" בין צדדים בדפי שיחה, ועדיין המנגנונים המבניים של ויקיפדיה שנועדו למנוע הטיות מסייעים מאוד גם אז שכן יש נהלים ייחודיים לתקופת בחירות ועל פיהם, לפני פריימריז מפלגתי נקבעת "תקופת צינון" מוגדרת, שבה לא ייכתב שום ערך חדש על אודות מועמד.

אמינות בעיני הקוראים

בכל אנציקלופדיה מזוהה כל כותב ערך בשמו, ויש לו אחריות מלאה לתכנים שכתב. לעומת זאת בוויקיפדיה, כאמור, כל אדם יכול לכתוב ולערוך אנונימית, אפילו בלי הרשמה. גם הכותבים הרשומים אינם נדרשים למסור כל פרטים

מזהים, ורובם אכן נמנעים מלהזדהות. האם יש בכך כדי ליצור פקפוק וחוסר אמון בקרב הקוראים?

ויקיפדיה יצרה מהפכת נגישות, ושאלת האמינות היא פועל יוצא של השיטה. אפשר לומר שבמידה מסוימת שני הגורמים, השקיפות בעריכות והאנונימיות של העורכים, מחפים זה על זה ואף משלימים זה את זה. במבחן התוצאה עורכי ויקיפדיה מגיעים להישגים מרשימים, האנציקלופדיה מתרחבת כל העת, וקהל הקוראים גדל ומגלה עניין רב בתכניה. מחקר שעשתה חברת המחקר Pew Research בקרב 2,462 מורים ומורות מבתי ספר תיכון וחטיבות ביניים בארצות הברית מצא כי 87% מהמורים משתמשים בוויקיפדיה.⁶ אתר ויקיפדיה הוא האתר השישי הנצפה ביותר באינטרנט ברחבי העולם,⁷ והתשיעי בישראל.⁸

הערות

1. לנטין, ט' ואח', **תרבות ההשכלה**, יחידה 2 (האוניברסיטה הפתוחה 1990), עמ' 28. מובא גם בספרו של יובל אלכשן, **פרקליטי העשוקים**, עמ' 36.
2. *Wikipedia: Academic studies of Wikipedia*.
3. דף השיחה – מטבע הדברים, בעבודת צוות על כתיבת ערך אנציקלופדי יש חילוקי דעות, כגון האם מידע מסוים מהימן דיו כדי להיכלל? איזה מינוח להעדיף ("יהודה ושומרון" או "הגדה המערבית")? איזה משני ניסוחים חלופיים נכון יותר מבחינה אנציקלופדית? שאלות מסוג זה מעסיקות כל כותב אנציקלופדיה, אך כאמור הקוראים מקבלים את המוצר הסופי בלבד. כאן בא לידי ביטוי ייחודה של ויקיפדיה. בכל דילמה או חילוקי דעות בין הכותבים, המקום לביורר העניין וליבוננו הוא "דף השיחה". כל דיון שהתנהל בדפי השיחה וכל הכרעה נשארים זמינים תמיד ועומדים לעיון הקורא.
4. המחשה מתוך הרף "שיחה: הבחירות לכנסת": אשמח לדעת מה פשר תקופת הצינון אותה נדרשים לעבור אנשים בעלי תפקידים מסוימים אם ברצונם להיבחר לכנסת ("הבחירות לכנסת", פסקה שלישי, שורה שנייה). משתמש: איתי סי קיו 02:10, 27 באוגוסט 2007 (IDT). תקופת צינון היא תקופה (בדרך"כ חצי שנה) שעל בעלי תפקידים ציבוריים בכירים להמתין, לפני שהם מתמודדים לכהונה בכנסת. תקופת הצינון נועדה כדי למנוע פוליטיזציה של תפקידים ציבוריים בעלי חשיבות (כדוגמה אלופים) ושל תפקידים ממלכתיים (כדוגמת נשיא המדינה). תקופת הצינון נועדה למנוע עשיית שימוש בתפקיד ובעמדת הכוח, לצורך צבירת הון פוליטי וכדי למנוע מצב שבו נושא תפקיד ציבורי בכיר, כדוגמת אלוף בצה"ל, מתחיל בהכנות לחיים הפוליטיים בעודו מכהן בתפקידו (וכך גם אינו מרוכז במילוי תפקידו וגם פוגע בממלכתיות ובאמון הציבור בתפקיד). ישנם בעלי תפקיד נוספים שחייבים בתקופת צינון מסיבות דומות,

- כדוגמת מבקר המדינה שכדי לא למנוע ניגוד עניינים (לדוגמה הוא יימנע מלחקור את ראש המפלגה שבדעתו להתמודד מטעמה בבחירות הקרובות) חייב אף הוא בתקופת צינון. (משתמש: אור17 22:01, 28 באוגוסט 2007 (IDT)). הערה היסטורית: דוגמה מעניינת ליישום הצינון היה פסילת שאול מופז מרשימת הליכוד בבחירות לכנסת השש עשרה כיוון שהוא פיספס את גבול החצי שנה בכמה ימים (http://www.knesset.gov.il/elections16/heb/cec/view_announcement.asp?id=38) הנה החלטת השופט חשין בנירון). (משתמש: 28:01:36, 28 באוגוסט 2007 (IDT) תודה רבה. משתמש: איתי סי קיו15:10, 28 באוגוסט 2007 (IDT)).
5. למחקר בנושא השפעת כתיבה אנונימית בוויקיפדיה על מאפייני "חשיבה קבוצתית", ראו: "The effects of perceived anonymity and anonymity states on conformity and groupthink in online communities: A Wikipedia study"
6. ברקוביצי, ג', <http://www.forbes.co.il/news/new.aspx?Pn6VQ=L&0r9VQ=HFHF>, "מי צריך ספרי לימוד? כ-90% מהמורים מסתמכים על ויקיפדיה", באתר פורבס ישראל, 3 במרס 2013.
7. <http://www.alexa.com/topsites> Alexa Top 500 Global Sites, באתר חברת הדירוגים אלכסה.
8. <http://www.alexa.com/topsites/countries/IL> Top Sites in Israel, באתר חברת הדירוגים אלכסה.